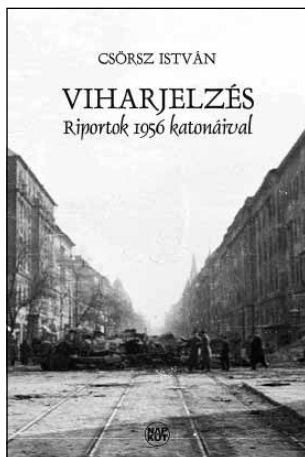

„Porba hullt zászló – 1956”

Csőrsz István, *Viharjelzés*,
Napkút Kiadó, 2014

Az 1956-os eseményeket olyan mértékben hallgatják, illetve torzították el az aktuálpolitikai érdekek, hogy napjainkig sem sikerült még a megfelelő elnevezést¹ sem megtalálni az októberi folyamatoknak.

Így ez a munka a mai napig hiánypótlónak nevezhető, nemcsak a téma mostoha sorsa, hanem a feldolgozás sajátossága, illetve időpontja (1989) miatt is, hiszen a Kádár-kor gondolati korlátai már nem, a későbbi idők törekvései, hangulata még nem befolyásolták a dokumentálást. Az események megítélése később sokat változott, manapság a kedvező vonásokat hangsúlyozzák. 1989 volt az az év, amikor 1956 bírálata átsorolódott, tehát az aktuálpolitika már és még nem határozta meg annyira a véleményeket, így a munka a legmegfelelőbb időpontban készült.

A korábban is dokumentumriporterként ismert szerző a rendszerváltozás kezdetén egy történelmi témát dolgozott fel a Magyarországon meglehetősen ritka „oral history” stílusában.

A mű kuriózumjellegét elsősorban ez jelenti: riportokban örökíti meg az akkori történéseket, az akkori, élő ember szemszögéből, ez biztosítja hitelességét. Alanyai az 1956 októberében Budapest védelmére kivezényelt piliscsabai laktanya egykori katonái.

A forrásalanyok közvetlenül szólalnak meg a munkában, mely a kisember felől közelíti meg az eseményeket, de ebből általános, perspektivikus következtetéseket von le elsősorban a legfontosabb elbeszélő, Solymosi János tábornok (1956-ban alezredes), aki képzettségben, világszemléletében, erkölcsében² is a többi riportalany fölé magasodik.

Rendkívül jó szerkesztői fogás, hogy kialakított a szerző egy „fővonalat” az alezredes narrációjával, kommentárjaival, mely a „főszereplő” képzettsége és széles körű világképe következtében tudományos szintű keretbe foglalja az elbeszéléseket. A személyes riportokat és meglátásokat tehát egy lényegi makro-szálra fűzi fel, így nyer közös mondanivalót a sok forrásból származó tartalom. Ezáltal a szerző teljesen a háttérben marad, csak okos és arányos szerkesztése révén szerzünk róla tudomást. A kommentárok elmaradása sajátos feszültséget, drámai hatást kölcsönöz a munkának.

A könyv tagolása rendkívül arányos: a bevezetés és a befejezés egyaránt kb. 1/4-1/4 része az egész terjedelemnek, így a tárgyalásra annak jó fele része jut.

¹ Forradalom, ellenforradalom, szabadságharc, népfelkelés egyaránt szerepelnek. F5

² Csörsz István, *Viharjelzés*, Napkút Kiadó, 2014, 29. A szövegbeli zárójeles hivatkozások e könyv oldalszámait adják meg.

Alapos előkészítés előzi meg a tényleges események leírását, a szerző lelkiismeretesen vázolja azt a környezetet, alapot, ahova „megérkeztek” az októberi események. A megírás korszellemét (1989) idézi az események elnevezése: a „forradalom”³ kifejezést használja következetesen.

Plasztikusan láthatjuk a rendvédelmi és fegyveres szervek minden szempontból siralmas állapotát az 1950-es években. A mű egyik legnagyobb eredménye, hogy erre a problémára rávilágít, mint az események tragikus kimenetelenek egyik legfőbb okára.

A magyar fegyveres erők elhanyagolásának valószínűleg külpolitikai okai voltak: az alávétett országokban nem törekedett a szovjet vezetés erős helyi hadsereg kialakítására, erre igazából nem is volt elvileg szükség, hiszen itt állomásoztak a megszálló erők (70.). Ez a rendszer azonban – átmenetileg – csődöt mondott október 23-a után. Az események tulajdonképpeni elindítója az lehetett, hogy – külpolitikai okok miatt (szuezi válság) – a szovjet hadsereg nem, vagy csak gyenge intenzitással avatkozott be az eseményekbe, és ez a hatás gyűrűzött tovább, elbizonytalanítva és felőrölve a magyar vezetést és erőszakszervezeteket.

A Horthy-rendszer embereit⁴ kezdetben kénytelenségből felhasználó kommunista hatalom 1950-től előbbieket fokozatosan lecserélte, helyüket vagy képzetlen, vagy a Szovjetunióban gyengén kiképzett tisztek foglalták el.⁵ A korábbi katonákat horthysta-fasisztának titulálva, nemcsak anyagilag, erkölcsileg is megkárosítva, ellehetetlenítették (33.). A legfelső vezetés gyakorlatilag amatőrökből állt (16.), morális szempontból pedig még ennél is rosszabb volt a helyzet. Bata Józsefet például Solymosi úgy jellemzi, mint aki párttagságán kívül semmihez nem ért, katonai vagy politikai feladatokra teljesen alkalmatlan (69.).

A meglévő állományban folyamatos volt a feszültség, illetve a bizonytalanság, az „összeesküvést” a központi hatalom folyamatos áthelyezésekkel igyekezett megakadályozni, demoralizálva és harcképtelenné téve a csapatokat. A tisztek több száz km-re mentek haza családjukhoz, így hadrafoghatóságuk jelentősen csökkent (27.). Előbbieknek a hibás káderpolitikával, illetve a képzetlen, emberileg sem megfelelő felettesekkel⁶ történő párosulása gyakorlatilag lelki roncsokat, kiégett, meghasonlott embereket „termelt”.⁷ Emberi értéküket, tartásukat mutatja, hogy a „D”-nek nevezett elhárító tisztek elsőként hagyták el a még regulárisnak tekinthető kötelékeket 1956 októberében (102.). Rendkívül rosszul hatott a katonákra az általános nélkülözés és a teljes bizalmatlanság.

³ A kérdés máig nem jutott nyugvópontra. A felkelők magukat következetesen „forradalmárnak”, a Kádár-kor az eseményeket „ellenforradalomnak” titulálta. Valójában a szabadságharc, népfelkelés kifejezés a legmegfelelőbb, ezt vallja a történészek többsége is. F5

⁴ Elsősorban a jutasi kiképzőt megjáró katonákról van szó, akik a második világháborús magyar hadsereg elitjét képezték. I. m., 12.

⁵ Ez volt a Frunze Akadémia, melynek szakmai értékét Solymosi erősen kétségbe vonja. I. m., 22.

⁶ Külön kasztot képeztek a politikai tisztek, akiktől mindenki rettegett, pl. B. István politikai tisztje, I. m., 39, 42.

⁷ B. István századost is számára érthetetlen okok miatt távolították el a légierőtől. I. m., 37.

Még a tiszteknek is mindennapos megélhetési gondjaik voltak, melyeket többen illegális jövedelemszerzéssel igyekeztek enyhíteni.⁸ A katonák élhelmezése nem volt megoldva, erre terjedt el a laktanyákban később a sertéstartás intézménye (29.). A közkatonákat rendszeresen motozták, zsebüket megnézték lőszer, illetve más dolgok után kutatva, ünnepnapokon pedig „összetartást” rendeltek el a legfelső vezetők, azaz senki nem mehetett haza. Hatalmas volt az elhárító, politikai és egyéb adminisztratív állomány (24–25.).

Semmi tekintélye nem volt az elvileg elitnek számító szovjet tanácsadóknak, illetve a politikai tiszteknek képzetlenségük, viselkedésük, illetve a szovjet hadsereg általános megítélése miatt, teljhatalmúaknak jellemzi őket a könyv több forrása is, mindenki felett álltak (110.). A tanácsadók óriási keretet emésztettek fel, ez is irritálta a magyarokat (25–27.). A későbbi események megmutatták ennek a szervezeti-döntéshozatali rendszernek a működésképtelenségét, teljes csődjét.

A vegyes társaságból verbuválódott hadsereg a fenti tényezők miatt sem volt képes testületként fellépni. Gyakorlatilag a külsőségek, szemlék kiszolgálására volt képes (31.).

A véres felfordulás egyik legkomolyabb indoka a rendszer teljes idegen-sége volt a magyar társadalom hagyományaihoz, szokásaihoz, igényeihez képest. Ez a rezsim tehát gyökértelen volt Magyarországon, a nagyhatalmi, külső, fegyveres erőszak tartotta fenn, és abban a pillanatban, amikor ez elbizonytalanodott, kártyavárként omlott össze félelmetes döntéshozóival, erőszakszervezeteivel együtt, teljes káoszt hagyva maga után, emberi életek százezreit temetve maga alá.

Az október 23-i események teljesen váratlanul érték a katonaságot, a közkatonától a legfelsőbb vezetésig, ebben valamennyi forrás egyetért (Solymosi, 43.). Ugyanígy általánosan elmondható, hogy a követelésekkel, elsősorban persze a katonaságot érintőkkel – ilyen volt a katonák ellátásának javítása vagy az oroszos egyenruha lecserélése (Solymosi, 43.) –, a fegyveres erők tagjai egyetértettek. A kommunista hatalom mellé elsősorban azok a tisztak álltak, akik úgy érezték, hogy annak köszönhetik karrierjüket, előrelépésüket, és így egzisztenciájukat féltették. Ők többnyire távol is tartották magukat az eseményektől (91.). Az életpálya féltése a bizonytalanság fokozódásával egyre erősebb és meghatározóbb érzéssé vált (102.). Ugyanakkor megjelent a szabadságot szabadosságnak értelmezők csoportja is, akik nem akarták a parancsokat sem végrehajtani (91.).

Nagyon értékes tanulsága ugyanakkor a könyvnek az erőszakszervezetek szinte órák alatt történő széthullása, és az ennek nyomán fellépő polgárháborús káosz (47.), mely mindkét oldalról szadisztikus jelenségekkel és rengeteg ártatlan áldozattal párosult. Előfordult, hogy a családját meglátogató tisztet az utcán ismeretlenek agyonverték (74.). A Pártház ostromát napjainkban sokan revideálni igyekeznek, az esemény véres voltát csökkenteni a korábbi megítéléshez képest. Jelen mű inkább a korábbi véleményét húzza alá, megcsonkított

⁸ A raktáros az Ecserin adja el a raktári sícipőket, hogy otthon ehessenek (40.). A frissen felavatott Béledeki politikai tiszt pedig kukoricát lopott, hogy ne éhezzenek otthon (109., illetve 27.).

tetemekről, rengeteg halottról számol be (136.). A polgári áldozatok száma a mai napig nem tisztázott, mert gyakran kozmetikázták az adatokat. A halottak nagy részét már a korabeli megfigyelő is az „áldozat” kategóriájába sorolta, beleértve a szovjet katonákat is (63.).

A széthullás felülről indult ki, gyakorlatilag Bata József honvédelmi miniszter és a miniszterelnök utasításai következtében. Előbbi a fegyveres alakulatokat lőszér nélkül akarta Budapestre rendelni. Solymosi alezre-desnek azt a parancsot adja, hogy „cselekedjék belátása szerint”, tehát a felelősséget nem vállalja. Utóbbi pedig közismerten a tüntetést először engedélyezte, aztán betiltotta, majd ismét engedélyezte néhány óra leforgása alatt. A vezérkar az események során gyakorlatilag nem működött (131.). Ugyanez igaz a másik oldalra is, tehát a felkelőkre: a központi direktíva alig valósult meg. A katonai vezetők közül csak Maléter állt át, a felkelők pedig nem alkottak egységes szervezetet (131.). Sokat rontott a helyzeten Gerő arrogáns, kioktató, lekezelő beszéde is, mely elítélte az eseményekben részt vevőket (58.).

A rendszer összeomlása egy építményéhez volt hasonló, melynek a legfontosabb köveit kihúzták és a többi része utána omlott. A rendőrség lefegyverzése, illetve az ÁVH eltűnése után a katonaság maradt az egyetlen utcára vihető fegyveres szerv, melyet azonban nem képezték ki polgárháborús helyzetekre.

A másik probléma, hogy a hatalom azonnal sorsára hagyta kiszolgálóit, alattvalóit, és így villámgyorsan gyűrűzött lefelé az anarchia nemcsak a katonaságban – ahol 23-án estére már csak egységekről lehetett beszélni (hiszen az alakulatokat ötletszerűen, gyorsan mozgatták ide-oda [52.], továbbá megkezdődtek a dezertálások, amiben a parancsnokok jártak az élen [46.], illetve több alakulatnak nem volt lőszere [49.]) –, hanem a teljes rendszerben. A rádiósokat pl. gyakorlatilag sorsukra hagyták, a rádióadásokat máshonnan kezdték el sugározni (68.). A legtöbb helyen a felkelők a rendőrséget azonnal felszámolták, ez nagyban fokozta a kaotikus állapotokat és az önbíráskodás lehetőségét (127.). A megmaradt hivatalos alakulatoknak szinte a teljes eseménysorozat alatt nem volt határozott utasítása a követendő magatartásról, például a piliscsabaiaknak sem (130.).

Ezért fordulhatott elő, hogy a Sztálin-szobor ledöntésénél kéz a kézben álltak a Hadiakadémia hallgatói (137.).

A konfliktus eszkalálódását a katonai alakulatoktól (45.) és a gyárakból (50.) szerzett fegyverek rendkívüli módon felgyorsították. Akinél pedig fegyver volt, az többnyire használta is, ez volt a másik nagy baj (94.).

23-án estére teljes, könyörtelen polgárháború bontakozott ki Budapesten, ahol legalább három, de inkább több harcoló fél is volt, és gyakran azt sem lehetett tudni, hogy ki mire lő (54., 60.).

A káosz gyakorlatilag végigkísérte a szabadságharc napjait,⁹ ugyanis az erőszakszervezetek maradéka továbbra sem rendelkezett nemhogy határozott

⁹ Pl. a később még megemlített Mecseéri hadosztályparancsnok ugyan átállt a felkelők oldalára, de csapatai nem. l. m., 135.

paranccsal, de még csak politikai iránymutatással sem. Még az olyan értelmes, tapasztalt embereknek is, mint Solymosi alezredes, óriási erőfeszítésébe került pl. Nagy Imre nyilatkozatai között eligazodni: forradalom vagy ellenforradalom, ami történik (86.).

A műben megjelenik az a történészek által megerősített vélemény is, mely szerint a véres utcai harcokat ügynökök provokálták, hogy a leszámolásra ürügyet találjanak. A könyvben konkrétan a Köztársaság téri pártszékház ostroma kapcsán hangzik el ez a vélekedés (144.). A kommunista hatalom rettegett a helyzet konszolidálódásától, a gazdaság és a mindennapi élet újraindulásától. Ebben a helyzetben elszabadult az önbíráskodás, melynek megfékezésére a fegyveres alakulatok több esetben nem voltak alkalmasak vagy hajlandók. Pl. a Zrínyi Akadémia tisztjei egyszerűen megtagadták a harcot bárki ellen (84.). A XI. kerületi pártbizottság székházánál pedig fel kellett váltani a katonákat, mert nem akarták azt megvédeni.

A fő mozgatórugó az indulat volt, ez is magyarázza az áldozatok magas számát, illetve az utcai harcokra, polgárháborúkra általánosan jellemző kegyetlen, szadisztikus, irracionális,¹⁰ kegyeletsértő magatartást.¹¹ Szervezetlen, önkényes rombolás folyt az anyagi értékekben is: pl. a Rádió központi üzemi területét szinte teljesen szétrombolták. A nagymértékű pusztítás oka a szakszerűtlen elfoglalás volt, pl. kézigránátokat dobtak el feleslegesen az említett részlegen (82.). A főváros meghatározó pontjai már az első napokban romhalmazzá váltak, hatalmas károk keletkeztek.¹² Az események legkönyörtelenebb, mindenkire tüzelő szereplője a könyv forrásai szerint is az ÁVO volt (47., 48., 54.), mindez egybecseng a mai történelmi véleménnyel, és megerősíti azt a ma már általánosnak mondható nézetet, hogy az ÁVH-sok az akkori Földművelésügyi Minisztérium tetejéről lőtték a Parlament előtti tömeget október 25-én (115.). A kapualjakban is ÁVH-sok álltak lesben, és ötletszerűen elfogták az utcán arra járókat (116.).

A bizonytalan, zűrzavaros helyzetben megjelentek a karrieristák,¹³ illetve életét, életfeltételeit mentve nagyon sok ember, főleg a rendvédelmi szervezeteknél „mozgásban” volt, gyakran látszólag megmagyarázhatatlan okokból meggyőződést és oldalt váltva. Például a kegyetlen kommunistaként ismert Beke őrnagy átállt a felkelők oldalára, ismerősei döbbenetben találkoztak vele a Kilián laktanyában. Ez is tovább fokozta a zűrzavart.

További példaként, a munkában említett Popovics hadnagy, amikor látta, hogy a felkelők állnak győzelemre, szovjetellenes hőstetteivel dicsekedett, de napokkal később már beszervezték a leendő kommunista fegyveres kötelékbe, s valószínűleg kémkedett is társai után (128.). Mecséri hadosztályparancsnok

¹⁰ A nőket sem kímélték az események. A feldühödött lakosság a „zöld ávosokat”, tehát a sorállományt is lincselte, gyilkolta, holott ők kényszerből lettek a testület tagjai. I. m. 82.

¹¹ A Sztálin-szobor meggyalázása kevésbé, a szovjet katonák tetemeinek megbecstelenítése viszont elítélendő, emberhez nem méltó magatartás volt. I. m., 79.

¹² A könyv az Astoria környékét, illetve az Árpád híd budai hídfőjét említi meg példaként, de sajnos nagyon sok ilyen helyszín volt. I. m., 81.

¹³ Solymosi alezredes az egyik, ma hősként tisztelt magas rangú katonai vezetőről külön megemlékezik, de általánosságban is ezt a helyzetet írja le. I. m., 77.

pedig azért állt át a felkelők oldalára, mert Esztergomban korábban belelővetett a fegyvert követelő tömegbe, a laktanyát védve. Átállásáért a későbbi rendszer halálra ítélte (134.).

A másik jellemző elem ezekben a helyzetekben a bűnöző, illetve deklaszszált társadalmi réteg, melynek megjelenéséről, illetve tevékenységéről a mai visszaemlékezések többnyire hallgatnak. A köztörvényes bűnözők mellett körülhatárolhatóan a legkevésbé kvalifikált munkakörökből, pl. a közlekedési vállalattól származtak ezek a hatalmaskodó, a helyzettel visszaélő emberek. Rendszeresek voltak továbbá a közlekedési eszközöket ért támadások (95.). Területileg is meghatározhatóak voltak ezek az önkényeskedési góccok (98.). Ezek fellépése mély nyomokat hagyott nemcsak a fegyveres testületek alakulataiban, hanem a civilekben is (97.).

Megjelentek a rablások, bolti fosztogatások is, melyeket szintén nem mindig tudtak a fegyveres alakulatok felszámolni. Az ezek elleni fellépés természetesen személyfüggő is volt (122.). Sőt, nemegyszer maguk az egyenruhások kezdték el a javakat eltulajdonítani (125.). Ugyanakkor azonban a katonai alakulatok egy része mindvégig próbálta fenntartani a rendet – például a piliscsabaiak bizonyos alakulatai (129.) –, és ebben a munkában idővel csatlakoztak hozzájuk a felkelők csapatai is.

Hősiesnek az egészségügyiek munkáját lehet nevezni az események alatt, mely minden ismert forrás egybehangzó véleménye szerint emberfeletti és önfeláldozó volt, és számos alkalommal az orvosok, ápolók életébe került.¹⁴

Gyakorlatilag az első napoktól megjelentek a nyugatra menekülők, akiknek száma a bizonytalansággal párhuzamosan növekedett. Többnyire éjszaka, illetve mellékutakon mentek nyugat felé (102.). Jól meghatározható, karakterisztikus csoportokat alkottak, melyek aránya az események alakulásával párhuzamosan nőtt meg vagy csökkent le a kivándorlók között. Az első napokban a köztörvényesek, később már a kalandvágó fiatalok, korábbi politikai foglyok, illetve az eseményekben részt vevők képezték a kivándorlók többségét (175.).

A könyv forrásai alapján is elmondható, hogy a lakosság tekintélyes része, beleértve politikusokat és a felkelés katonai vezetőit¹⁵ is, illúziókban élt az utolsó napokig a tényeket illetően. A politikai döntéstől (katonai leverés) függetlenül is teljesen erőtlen és esélytelen volt a felkelés. A tankok „megállítása” is elsősorban azért sikerülhetett, mert a sérült tankok egymást akadályozták (119.). A Corvin köziek pedig ellenállásra készültek, mely tudjuk, hogy meg is valósult (145.). Ugyanakkor a katonai realitások nemcsak az erőviszonyok szempontjából, hanem stratégiai, sőt külpolitikai okokból is gyakorlatilag az első perctől kezdve eldöntöttek voltak, csupán a módszer volt kérdéses. Solymosi szerint a német–lengyel síksági főfront szárnyaként Magyarország nélkülözhetetlen volt a szovjeteknek (120.). Ezt történelmi vélemények is megerősítik (Jobbágyi Gábor: *Előkészületek az '56-os felkelés kirobbantására* – Magyar Hírlap, 2014. október 25.).

¹⁴ A mentők rendszeres megtámadása elsősorban az ÁVH részéről jelentkezett. I. m., 137.

¹⁵ Maléter Pál B. István hadnagytól szerez tudomást november első napjaiban, hogy körül van véve Budapest, és több laktanyában is bent vannak a szovjetek. I. m., 141.

A könyv forrása szerint már október 26-án hatalmas páncélos egységek vonultak a főváros felé, a legmodernebb harckocsikkal, melyeket pl. már felgyújtani sem lehetett (121.). November első napjaira tulajdonképpen már minden konkrétan eldőlt. Budapest körül bezárult a szovjet harckocsis ostromzár, igazoltattak, gyakorlatilag átvették a hatalmat (143.).

Sajnos az ország békés átadása a megszállóknak a szervezetlenség vagy tudatos elhatározás következtében szintén elmaradt, pedig a „bevonulás” anyagi és emberi áldozatait egyaránt jelentősen csökkenteni lehetett volna. Solymosi alezredes nagyon reálsan látta a lehetőségeket, hogy a kiút a fegyveres harc teljes elkerülése és a katonai alakulatok szervezett, megbeszélrt átállása lett volna a szovjet oldalra (146.). Nagyon sokan még a szovjet beavatkozás után is harcoltak, különböző dezinformációk, illetve álhírek hatása alatt. Még a szovjet bevonuláskor is abban a tudatban harcoltak pl. a Rákóczi téri csarnoknál lévő felkelők, hogy az ENSZ-csapatok már átlépték a határt (159.).¹⁶ A Margit-kórház feletti Kiscelli kastélyban is hasonlóan fegyveres ellenállók voltak november 4-e után, mindez csak újabb áldozatokat eredményezett (172.). Solymár környékén pedig kispuskával alkotnak csatárláncot november 4-e után a szovjet tankok ellen (182.).

A mű komoly tanulsága, hogy azok az emberek tudták az életüket, anyagi javukat menteni, egyáltalán, valamilyen kompetens döntést hozni, akik szilárd erkölcsi meggyőződéssel rendelkeztek.¹⁷ Ez attól függetlenül igaz, hogy később ezért milyen megtorlásban részesültek.

A munka legtanulságosabb és napjaink helyzetét, erkölcsi problémáit is érintő része a rendszer restaurálásáról szóló.

A szovjet hadsereg a magyar szabadságharcot november 4-ét követően brutálisan leverte, ellenséges erőnek tekintve nemcsak a felkelőket, hanem a katonaságunkat és a civil lakosságot is. A piliscsabai katonai laktanyát szabályosan megostromolták, felszólítás nélkül és folyamatosan nehézfegyverekkel tüzelve minden létező célpontra (150.). A budai hegyeket JAK repülőgépek bombázták, hogy a lehetséges menekülőket is likvidálják (180–181.).

A magyar ellenállás felszámolása minden szinten szisztematikus és könyörtelen volt, különösen megdöbbentő a katonaság mint egyetlen működő jelentős fegyveres erő lefegyverzése, hiszen alapvetően nem is állt a felkelők oldalára. A parlamentből működő Kossuth rádió kábeleit elvágják, ezt később a felkelőkre próbálták háritani (158.). A már említett piliscsabaiaknál is a tiszteket, a parancsnokokat támadták, illetve lőtték ki először, így téve döntésképtelenné az egységeket (152.). Mindez nagyban megnövelte a fegyveres harcok áldozatainak számát. Így volt ez a már sokat idézett Piliscsabán is, ahol annyira volt a sebesült, hogy a mentők hátulját nem lehetett becsukni (153.).

A támadók kiváló helyismerettel rendelkeztek, és némely forrásból úgy tűnik, hogy a magyar katonai vezetés egy része is tudott a készülő szovjet támadásról, és tudatosan nem védekezett, így próbálva minimalizálni a veszteségeket.¹⁸ A magyar katonai egységek körleteinek elfoglalása után megkez-

¹⁶ Mindebben nagy szerepe volt a nyugati propagandának is. F5

¹⁷ A könyvben konkrétan a keresztény-hazafias eszmeiség jelenik meg, az élet és a nemzeti vagyon mentése. I. m., 146.

¹⁸ Mindez valamilyen háttéralkut sejtet. I. m., 154.

dődött azok kirablása, az 1945-ös sémáknak megfelelően. Még a löszert is lefoglalták, illetve elvitték (194.). A rablás mellé vandálság is társult, ahogyan azt már 1945-ben tapasztalhatta a lakosság, most elsősorban persze a katonai létesítmények (154.) – pl. a vörösvári laktanya (183–184.) – esetében, illetve másutt pedig kirabolták a sportraktárt (189.).

Mindez mutatja, hogy a szovjetek teljes mértékben ellenséges területként kezelték hazánkat, beleértve a párthű testületeket, sőt magát a pártot és tagjait is. A kihallgatásokon alig volt magyar, a tolmácsokat leszámítva (187.). Megjelentek a megalázó gegek, melyek a legyőzöttséget, alávetettséget próbálták demonstrálni. Ilyen volt pl. a Parlamentnél, amikor a magyar béke delegációba küldött tisztet majdnem háromnegyed óráig váratták a szovjet tankok előtt.

A gyorsan kiépülő „hazai” karhatalom a társadalom legaljából verbuválódott, s mint majd később látjuk, tevékenységére a barbárság mellett a szakszerűtlenség és a kegyetlenség, a bosszúvágy volt jellemző, ez tovább fokozta a polgári áldozatok számát. Gyakran alkoholos állapotban voltak szolgálat közben is, Kesztyölcön pedig fejbe lőttek egy arra járó kismamát (195.).

Az ÁVH gyakorlatilag változatlanul folytatta munkáját a forrás tanúsága szerint.¹⁹

A megtorlás második szakasza az eseményekben részt vevő egyének összegyűjtése és elítélése volt. Ezekről nyugodtan ki lehet jelteni a munka alapján is, hogy koncepciós eljárások voltak. Tulajdonképpen minden módon a gyanúsítottak ellen dolgoztak: hamis tanúk (204.), kínzással kikényszerített vallomások (212.), provokátorok (206.), a gyanúsítottak kínzása, megalázása (204–205.), „halálbírók” alkalmazása (206.), az ülnökök személyi összetétele (210.) megszokott módszerek voltak.

A csődöt mondott, gyenge képességű pártembereket a termelésbe, közigazgatásba irányították, jelentősen megnehezítve a gazdasági kibontakozást. Természetesen vezető tisztségekről van szó. A döntés hátterében az a felismerés is állhatott, hogy a rendvédelmi testületeket 1956 után igyekeztek minden módon ütőképessé tenni (176.). Akik még helyezkedni is tudtak, tehát ügyesek és főleg gátlástalanok²⁰ voltak, a fegyveres erőknél fényes karriert futottak be, és mesés körülmények között éltek a rendszerváltozást követően is. Legtöbbjük a megtorlásban, a kegyetlenkedésekben bizonyította a rendszerrel szembeni elkötelezettségét, és ez elég volt, hiszen nagy arányban dezertáltak az októberi események során (177.). Egy kivétel volt: amennyiben a kibontakozó nyomozások során kiderült, hogy ők is komolyabban kompromittálták magukat az októberi események során (197.).

Néhány pillanatra megjelennek a műben a „hithű” kommunisták is, akik az események kapcsán csalódtak a kommunista hatalomban, és szintén tüskét hordoztak magukban halálukig.²¹ Aki számon merte kérni²² a semmiből újra

¹⁹ A szervezetet elvileg Kádárék feloszlatták november 4-e után, de teljes személyi állományával tovább működött, úgyhogy a forrás állítása nem ellentmondás. I. m., 197.

²⁰ Béldeki főhadnagya ugyanaz az ember nemzetőrként, majd munkásőrként is fegyvert fogott. I. m., 194.

²¹ A rendszer velük sem foglalkozott a könyv forrása szerint. I. m., 178.

²² „És önök hol voltak, amikor lőttek?” I. m., 200. – Leszerelés és megveretés, kilakoltatás lett a következmény.

felbukkanó karhatalmat, durván elhallgattatták. A másik oldal tehát szintén kiábrándult, csalódott.²³ Ez a kiábrándulás azonban csak a betetőzése volt az 1950-es években megindult folyamatnak (202.).

Azokra, akik valamilyen szinten is részt vettek az 1956-os eseményekben (pl. közvetítettek a felek között, fenntartották a közrendet stb.), a kíméletlen felőrlés várt: sosem mosták le magukról az „ellenforradalmár” titulust. Sorsuk gyakran a szerencsén, illetve pillanatok alatt meghozott döntéseken múlt a gyakran változó feltételek mellett. A „rendcsinálás” során beindultak a menekülési reflexek, a károk minimalizálásának igénye, elsősorban a családra való tekintettel. Mindez vonatkozott a korábbi hadsereg dezertált tisztjeire is (179.).

Az újabb mozgás, helyezkedés ismét zűrzavaros, groteszk állapotokat teremtett, melynek során a társadalom szövetei, tartóerői rendkívüli megterhelésnek lettek kitéve (kinek a véleménye alapján döntsünk, kié a felelősség?), roncsolódtak: barátságok, családi kapcsolatok mentek tönkre.²⁴

Nagyon tanulságos és szomorú a riportalanyok sorsának alakulása. A gyors, megfelelő (nem feltétlenül erkölcsös) reagálás életet menthetett. Solymosi pl. maga küldte haza a felkelőket, illetve fegyverezte le a legénységet (183.). Aki pánikba esett, az előtt megnyílt a szakadék. Sokan öngyilkosok lettek félelmükben (184.). Aki minimális mértékben is részt vett az eseményekben vagy távolságot próbált tartani a Kádár-kormánytól, elbúcsúzhatott legalábbis korábbi egzisztenciájától (185., 193.). Emberségre semmiképpen nem számíthattak. Solymosi alezredes felesége 3 hónapon át nem tudhatta meg, mi történt a férjével (187.). Még a Solymosit kereső hadnagyot is leállítják, ellehetetlenítik (189.).

A piliscsabai magyar laktanyát lényegében átvették a szovjetek, tehát az egységet felszámolták, csupán egy irodát hagytak meg a magyar adminisztráció intézéséhez (196.), a tisztii állományt szétszórták – B. István hadnagy pl. évtizedek alatt alig találkozott az országban eggyel is közülük, őt magát is néhány évente áthelyezték (197.) a folyamatos zaklatásokkal, retorziókkal minden szempontból tönkretették őket, anyagilag, erkölcsileg, egészségileg is. Mindkét forrásszemély ideg-összeroppanást kapott a tortúra során (199., 204.). Stigmájukat egészen a rendszerváltozásig viselniük kellett, pl. nem kaphattak rendes munkát (202.), erről, ha más nem, a párttitkár gondoskodott (215.).

A jellemtelenség és elvtelenség mellett még egy fontos túlélési attitűd terjed el: a részvéltelenség, a közöny, a szolidaritás teljes hiánya. Kialakult a roncs-társadalom, ahol a még meglévő csoportok is már csak jellegükben léteznek, összekötő kapocs már alig van. Pl. a Piliscsabán együtt élő nemzetiségeket és társadalmi csoportokat így jellemzi a könyv: „Zavart, rémült emberek, semmi összetartás nem volt bennük” (188.). A katonák nem merik keresni a parancsnokukat (188-189.). Akik a megtorlás során célba vett személyekkel bármilyen módon szolidárisak mertek lenni, azonnal lecsapott rájuk a hatalom.²⁵ A rette-

²³ „Belefáradtam” – i. m., 201.

²⁴ Pl. házastársi konfliktusok. I. m., 180.

²⁵ Lásd Solymosi pere: a mellette kiálló beosztottak (211. o), de még a sok évvel később információkat adó bírósági ítélet (214.).

gő nyáj egy idő után már bűnbakokat keresve (pl. „ellenforradalmár”) lökte oda bizonyos tagjait áldozatnak, hiszen akkor ő tovább létezhet.²⁶

A magyar társadalom jóvátehetetlenül összetört, áttekinthetetlen konfliktusmezővé vált,²⁷ folyamatos lejtőre került.

1956 külpolitikai lényegét az jelentette, hogy az egész világ számára nyilvánvalóvá vált, hogy a magyarok nem kérnek a kommunizusból, fegyveresen is hajlandók voltak ellenszegülni.²⁸ Ez történelmi szempontból óriási érdem, és a nemzetközi világban is hosszú időre a figyelem középpontjába állította hazánkat.

Ugyanakkor a társadalomban azok a rétegek kerültek előnyös, sőt, privilegált helyzetbe, melyek az események során csak a maguk bőrét mentették, majd feltétel nélkül az új, társadalomellenes elnyomó hatalom szolgálatába álltak. Akik tettek valamit a magyar társadalomért mint közösségért, félre lettek állítva. Még azok is lényegesen jobban jártak, akik tevékenységük következményei elől külföldre mentek, tehát elhagyták a közösséget,²⁹ újabb törésvonalat alakítva az itthon maradottak és a nyugatra távozók között. Mindezek romboló konzekvenciái máig hatnak.

A könyv nem vizsgálta az események határon túli vonulatát, így nem terjed ki a teljes magyarságra, de ennek nyilvánvaló okai vannak: a megszólaltatott személyek mind hazaiak voltak.

A mű tanúsága szerint a Kádár-rendszer tulajdonképpen ugyanazt a politikát vitte tovább, mint Rákosiék: „Megfosztották a népet (...) a jogától, a biztonságától, a rettegésbe vitték, a félelembe... és aki nem követte az utasításait, megsemmisítették.”³⁰

Lényegesen növelte volna a munka értékét, ha dátumokat is csatol az események mellé. Ez természetesen nem mindig megoldható ennyi év után és szubjektív emlékek esetén, de bizonyos dátumokat minden bizonnyal megjegyeztek a visszaemlékezők.

Megjelenik a mai magyar társadalom máig megoldatlan morális problémája: a besúgók és gyilkosok a mai napig sokkal jobban élnek, mint az áldozatok.

Összegzésként elmondható, hogy a könyv 1956-ot egy aktuálpolitikától mentes, kisember-szemléletű aspektusban mutatja be. Hőseit nem magasztos eszmék, hanem a túlélés, illetve az emberség mozgatják. Sorsukon, kálváriájukon keresztül hiteles képet kapunk a magyarság megtöretéséről, meghasonlásáról, felőrlődéséről, ami az októberi események igazi, máig ható történelmi tanúsága. 1956-ban mindkét oldalt magára hagyták vezetői, mindenkinek „belátása szerint” kellett cselekednie. Ennek során kétféle em-

²⁶ A börtönben lévő Solymosi négy gyermekétől a falubeli ember sajnálja az ingyenebédet.

²⁷ A négygyermekes anya az utcán szembeköpi férje volt kollégáját.

²⁸ „Csupán azt lehetett elérni, hogy kérem, minket nem felszabadítottak, hanem eltapostak.” I. m., 167.

²⁹ A külföldre kerül tiszt fényes karriert futott be. I. m., 215.

³⁰ A könyvben Rákosiékról mondja ezt a forrás, de nyugodtan ráilleszthető a megtorlások szellemére is. I. m., 202.

bertípus különült el: a belső értékeinek, illetve a gyorsan változó helyzetnek, elvárásoknak megfelelni kívánó. Előbbiek elbuktak, utóbbiak boldogultak, és mindez teljes meghasonlásba taszította az eseményeket átvészelő társadalmat.

Az 1956-os események és az azt követő megtorlás egyúttal megmutatták az emberi élet, sors értéktelenségét, az aktuális hatalom érzéketlenségét. Lényegében egy olyan rendszer épült újra és létezett évtizedeken keresztül, mely nyilvánvalóan elbukott, építőeleme a külső, nagyhatalmi erőszak volt. Az egyéni karrier csak a közösségi normák elárulása révén volt lehetséges, illetve egy idő után ez kezdett normává válni. A magyar társadalmat sújtó erkölcsi konfliktusok nem feloldódtak, hanem újabbakkal tetéződtek, és belátható idő múltán már érzékelhető nemzeti szintű hanyatláshoz, felbomláshoz vezettek.

Fogarasi Sándor

Keserves, de érdeemes olvasmány csak „szakbarbároknak”

Hász Erzsébet, *Megértés, értelmezés, alkalmazás. József Attila: Tanítások*, Napkút Kiadó, Budapest, 2016

Első pillantásra kétségbe vonható, hogy a *Tanítások* versciklus, ez az ifjúkori alkotás megérdemel-e egy egész könyvet? Hiszen 1923-ban tizenhét éves, ekkor érettségiző diák írja. A könyv szerzője sem sorolja a költő legjobb, vagy akár a jó versei közé sem. Ennek ellenére jogosan hívhatja magára az eddiginél hangsúlyosabb figyelmet. Maga József Attila, amikor a verssorozat első nyolc darabját elküldi kedves tanárának, Galamb Ödönnek, megkülönböztetett feszültséggel kéri és várja a választ. Kísérőlevelében olvashatjuk: *„...így vélem eljutni az én életem értelméhez, hogy azután megtaláljam az élet (és a létezés) értelmét.”* Emlékezteti „Ödön bátyját” arra az álmára, *„amit már Makón elmondtam, hogy én az Istent új és igaz valójában fogom megmutatni”*.¹ Mintegy jóslatként éli meg ezt az álmát. Élete utolsó évében pedig születése napját ünnepeelve, jövőbe vetített jóslatként szintén a tanítás vágyát emeli ki versvégi nyomatékkal: *„Én egész népemet fogom / nem középiskolás fokon / taní- / tani.”*

Hász Erzsébet eddigi pályáján végigtekintve azt tapasztalhatjuk, hogy rendkívül változatos stúdiumainak mindegyike szervesen kapcsolódik ehhez a

¹ 58. József Attila – Galamb Ödönnek Bp. 923. dec. 8. JAL 2006, 43–46. (Rövidítve: GÖL)

témaválasztáshoz². A szerző eddigi sokágú tevékenysége áttekintésénél feltűnő lehet az, hogy valamennyifajta érdeklődése esetében nagy gondot fordít arra, hogy ne amatőrként foglalkozzon témáival, hanem professzionális módon tegye ezt.

Ennél a József Attila-köteténél is messzemenően megnyilvánul ez a törekvése.³ Ennek jegyében történik már a címadás, a gadameri hermeneutika hármas egységének megjelölése a három szóval (*Megértés, értelmezés, alkalmazás*). A *Tanítások* elemzésénél pedig H. R. Jauss recepcióesztétikáját, s ezen belül is a kiemelt Ch. Baudelaire-vers (*Spleen II.*) analízisének lépéseit választja mintául. Ennek megfelelően alakul ki a könyv szerkezete. Háromféle irányból közelíti meg a művet: az esztétikai érzékelés, a retrospektív értelmezés, illetve a recepciótörténeti olvasás irányából.

A dolgozat recenziálásánál praktikumként kínálkozik a fenti sorrend megváltoztatása. Így a könyvben utolsó fejezettel, a harmadik olvasat tárgyalásával kezdjük a kritikát, azon belül is kiemelünk egy alapvető szempontot. Azért járunk el így, mivel – új olvasó számára – az első kérdés az lehet: voltaképpen milyen szövegek, milyen sorrendben tekinthetők az analízis bázisának? Vagy-

² Szakdolgozatát József Attila korai és kései verseinek összehasonlításáról írta (1982). Első, bölcsészdoktori disszertációjának alapkérdése: *A bűnprobléma genezise a világirodalomban* (1993) ellenpontozza a *Tanítások* jóság-problematikáját. S a bűn, akárcsak a jóság centrumba állítása egyaránt magyarázatot adhat arra, hogy a magyar-történelem szakos diplomája megszerzése után miért iratkozott be és végezte el a katolikus teológiát (1986–1991). Időközben versmondóként önálló esteket tartott. Elsősorban (de nem kizárólag) József Attila verseit vitte pódiumra, majd – bekerekítve ezt a szakterületet – megszerezte az ORI hivatásos előadóművészi minősítését (1982). Szépirodalmi művei magukért beszélnek az eddig felemlített tematikák találkozásaiként (*Aranyimise*, regény, 1993; *Kiűzetés*, regény, 2002; *Tanács*, színmű, 2002). Egyetemi előadásainak anyagai természetesen társulnak tudományos jellegű dolgozataihoz (1994 óta ELTE, PPKE). A felsoroltak mellett leghosszabban és legfolyamatosabban művelt szakterülete a biblioterápia. Középszintű tanári diplomájának elnyerése után, 1983-tól máig dolgozik a Péterfy kórház Krízisintervenció és Pszichiátriai Osztályán mint biblio-, zene- és képzőművészet-terapeuta. Az említett egyetemeken háromszor vezetett egymás után hároméves biblioterápia, művészetterápia tanfolyamokat oktatói modell- kísérletekként. 2004-ben sikerült akkreditáltatnia a PPKE BTK-n a biblioterápia szakirányú képzést kétéves változatban, 2010-ben végeztek az első akkreditált kurzus hallgatói, s ugyanebben az évben megtörtént az ismételt akkreditáció is. Ezután beiratkozott a maga alapította biblioterápia szakirányú továbbképzési szakra. Itteni szakdolgozatát *A biblioterápia professzionalizációjának áttekintése* címen írta meg, ezzel fejezte be saját kurzusát (2011). Két angol nyelvű, négynapos művészetterápiás világkongresszus szervezője és elnöke volt (2003 és 2011, Budapesti Kongresszusi Központ) a Magyar Országos Művészetterápiás Egyesület mint háttérszervezet vezetőjeként. A III. Művészetterápiás világkongresszus szervezésének előmunkálatait 2012-ben kezdte meg. Korábban Bécsben, kórházban/klinikán dolgozott pszichiáterként, párhuzamosan hazai állásával. Közben megszerezte a német nyelvű pszichiáteri diplomáját is (2016). Jelenlegi állandó állása Salzburgban van. Hétvégeken jár haza, s ilyenkor a Péterfy Sándor u.-i Kórházban megtartja a szokásos biblio- és művészetterápiai óráit is.

³ Jelenlegi József Attila-disszertációjával nyerte el a PhD-fokozatot a PPKE-en (2015).

is a szemle kezdeténél figyelmünk a textológia felé fordul. Rendkívül indokoltá teszi ezt az a tény, hogy a *Tanítások* ciklusa számozása szerint hiányos. A folyamatos 1–9. rész után a 13. számú vers következik, nem ismerjük a 10., 11., 12. darabokat. Ehhez a hiányhoz járul az, hogy minden ismert adat, jel szerint a mű befejezetlen, s maga a sorrend is határozatlan, nem végleges. A költő nemcsak azon gondolkodott, hogy a meglévő szövegek közül melyik legyen az utolsó, a lezáró, hanem annak nyomait látjuk, hogy még egy, 16. számú rész megírását is tervezte. Így a József Attila-versek textológiájának történetét is föl kell eleveníteni, amikor választ keresünk a föltett kérdésekre. Az erre vonatkozó, eddigi, egymáshoz kapcsolódó kutatások is kivételesek. A költő halála után a hagyományosnál jóval gyorsabban megjelenik az első kritikai kiadás, már 1952-ben (Waldapfel–Szabolcsi). Ezt követően pedig ismét kivételes, rendkívül szerencsés helyzet jön létre. A hazai textológiának joggal legelismertebb művelője: Stoll Béla az, aki egymás után kétszer is újabb, javított, bővített kritikai kiadást tesz közzé (1984, Budapest, Akadémiai Kiadó; 2005, Budapest, Balassi Kiadó). Magas mércét állít ez az őt követő kutató elé. Hász Erzsébet igyekszik megfelelni ennek a mércének. Újra megvizsgálja az OSZK-ban, PIM-ban őrzött eredeti kéz- és gép-iratokat. Makóra is leutazik, ahol a makói József Attila Múzeumban, az Espersit-házban és a makói Városi Levéltárban is fénykép-sorozatokot, jegyzeteket készít. Utóbbi helyen többek között a gimnáziumi tantestületi jegyzőkönyvekbe is betekintést nyer.⁴ Tudjuk, hogy József Attila először már Kiszomborban, csószködése idején iskolai irkákba kezdte el tisztázni megjelent és új verseit. Ekkor, a már napvilágot látott *Szépség koldusa* (1922) után új, következő kötetét is tervezgeti. Ezek között az egyik bővebb és kiemelkedően szép küllemű gyűjteménynek *A legutolsó harc* címet adja.⁵ Itt, a kézírásos versek között gyorsírással vázlatok is szerepelnek. Hász Erzsébet dr. Kalotay Kálmán gyorsírás-szakértőt kéri fel a jelek megfejtésére, s annak megállapítására, ki lehet az írásképek szerzője. Dr. Kalotay Kálmán szerint „az autográf kéziratok és a gyorsírással feljegyzések valószínűsíthetően egy kéztől származhatnak”. Ennek alapján következett Hász Erzsébet arra, hogy lehetett olyan *Medvetánc* kötetterv is, amelybe József Attila fölvette volna a *Tanítások* több darabját: így az *Üvegöntőket* és az *Orgonaszót*. (Az utóbbi esetében azt veszi figyelembe, hogy a vers három szakasza a *Tanítások* három darabját tartalmazza.)⁶ Az már az információgyarapítás túlzásának is tekinthető, hogy itt, apró betűvel, tüzetes pontosságú adalékokat idéz meg a költő gyorsírás iránti érdeklődéséről és gyakorlati tudásáról. Nehéz lenne a kísértésnek ellenállnia, miután Tóth Ferencet idézheti, aki aprólékosan ad számot minderről.⁷ Úgy vélem, nem fölöslegesek ezek az ismeretek, hiszen a *Medvetánc* válogatásánál szigorúan jár el a költő, s hogy egy előzetes

⁴ Hász Erzsébet könyve 183–184. lapjain számol be erről. Vö. 272. sz. lábjegyzet.

⁵ József Attila, *A legutolsó harc*, kiad. tan. Tóth Ferenc, Helikon, Budapest, 1989, Vö. JAÖV, III., 2005, 50, 74, 79, 81, 84, 87, 92, 94, 123, 223, 257, 277. Hász Erzsébet, i. m., 173, 178, 181–183, 210.

⁶ Hász Erzsébet, i. m., 180–181, 265. sz. lábjegyzet.

⁷ Tóth Ferenc, *Az otthonom pedig hát ott, Makón van. József Attila makói évei*, Bába, Szeged, 2006, 96.

kötetervében legalább ilyen mértékben szerepeltetné a *Tanításokat*, a ciklus korabeli megbecsülését mutatja.⁸ S az a tény, hogy komolyan foglalkoztatja a gyorsírás – 1927. január 23-án kelt levelében is gyorsírással közli francia verseinek fordítását –, személyiségéhez, tudásvágyához ad kisebb, de jellemző adalékot.

Hász Erzsébetnek szembesülnie kell azzal, hogy a 2005-től eltelt idő alatt nem történt semmi – az 1952 és 1984 közötti idő meglepetéséhez hasonló – a József Attila-textológiát közvetlenül érintő esemény. Ugyanis ebben az előzetes időszakban, 1974-ben bukkant fel Espersit Mária (Caca) a PIM-ba került ládájából a *Tanítások* addig ismeretlen, 9. darabja. Most is előfordulhatott volna – mint ahogyan bármikor megeshetne –, hogy valamiféle rejtett helyről, hagyatékból, antikváriumból napvilágra kerül a hiányzó darabok újabb példánya, akár csak részlete; avagy fény vetül a véglegesnek tekinthető számozás rejtélyére. Nem lenne kevésbé érdekes az sem, ha valamiféle új adalék nyomán választ kaphattunk volna arra a föltételezésre, hogy a *Tanítások* világához oly közel álló versek akár részben, avagy egészükben a ciklushoz tartozhatnak-e. Netalán ezek töltik be az üresen maradt helyeket. L. *Orgonaszó; Kiáltunk Istenhez; Karácsony; A számokról; Imádság megfáradtaknak; Gyémánt*.⁹ Nem történt semmi efféle felfedezés. Ennek ellenére Hász Erzsébet Stoll Béla harmadik kritikai kiadásához több, más hozzátennivalót is talál. Gazdagítja a textológiai információkat. Az sem bizonyul hiábavalónak, hogy az OSZK, PIM levéltárában található kéziratokat alaposan újra végignézi. Ennek nyomán, többek között fölhívja a figyelmet arra, hogy a kéziratokon talált számozás, majd azoknak többszöri megváltoztatása tükrözi, kikövetkeztethetővé teszi a költő töprengéseinek útját, a fordulatok, változtatási variációk okait, szempontjait. Például alapos fontolgtatásról árulkodik a 13. sz. rész („*Mikor raktok parazsokat / Már-máron látó szemetekbe,...*”). „A 13. rész kéziratán ötféle számozás látható” – olvashatjuk. Az öt számjegy, az ötféle ciklusba sorolás: 16, 15, 15, 14, 13. Ezekből az első négy át van húzva.¹⁰ Ebből a megfigyelésből Hász Erzsébet többféle következtetést von le. Pontosabban, nagy empátiával és nem megalapozatlan bátorsággal, többféle gondolatmenettel folytatja, egészíti ki a lehetséges alkotáslélektani háttér valószínűségeit. Az áthúzások közt szerepel a 16-os szám, tehát fölmerült a költőben az a gondolat, hogy ez legyen az utolsó, befejező rész. De ezt indulatosságra vallóan sokszorososan húzta át. Másutt, a „nyugodt, egyforma, ferde áthúzások” arról tanúskodnak, hogy ezeket a döntéseket „rövid időn belül, egymás után hozta meg”. A javítások mindegyike jelzi, hogy igen fontos számára a sorrend, s a komponálás folyamatában

⁸ Hozzá kell tenni: a megjelent *Medvetánc* válogatásba a *Tanítások* egy darabja sem kapott helyet. Vö. Hász Erzsébet, i. m., 179.

⁹ A felsorolt versek kronológiai sorszámja és helye a JAÖV, 2005-ben: 153g. *Orgonaszó*, 258–259; 155. *Kiáltunk Istenhez, Isten! Kiáltunk hozzád...* 262; *Kiáltvány Istenhez*, 263; 158a. *Karácsony II.*, 268; 158b. *Karácsony III.*, 270; 169. *A számokról*, 292; 173. *Imádság megfáradtaknak*, 293; 171a. *Gyémánt II.*, 294; 171b. *Gyémánt III.*, 295. A gondolati, poétikai hasonlóság nem ok nélkül tűnik föl már Galamb Ödönnek, majd később másoknak. A *Kiáltunk Istenhez* c. vershez vö. még a 171. oldal szövegét s a 241. lábjegyzetet.

¹⁰ Hász Erzsébet, i. m., 168.

a kiemelt 13. és a 15. között ingadozott, melyik legyen a befejezés, s végül a 15.-et választotta („Ha már nagyon kell imádkozni, / Imádkozzunk”).¹¹ Tüzetes a fejtegetés, rendkívül jó lett volna, ha maguk a fakszimilék jelenhettek volna meg, s az itt lévő részletezés kísérő szöveggént szerepelt volna. Elgondolkodtató, hogy éppen a 13. résznél torpan meg legtöbbször József Attila. Nem csoda, ha elégedetlenül mérlegeli, közelebből nézve, ez a ciklus legrövidebb és legkevésbé sikerült része. (Itt szerepel a „hátszögölös négerék” kényszeredett asszociációja is.)

A harmadik, történetileg rekonstruáló olvasatnak járulékos elemeiként kapnak helyet az eddig kiemelt, textológiai kérdések. Maga a harmadik olvasat, a *Tanítások* befogadását követi. Kronológiai sorrendben veszi számba, vagyis természetesen a kortársi recepcióval kezdődik. Előzetesen megjegyezni való: megtudjuk, maga a költő, életében önálló versekként is publikálta az egyes részeket. Legtöbbször az *Üvegöntők* címűt (1923 és 1928 között nyolcszor). Hasonlóképpen a *Nem én kiáltok* kötetében is külön címekkel szerepelnek a beválogatottak, nem összetartozó ciklusként.¹² Az első posztumusz kiadások a *Nem én kiáltok* válogatását követték (Németh Andor, 1938; Bálint György, 1940; Galamb Ödön, 1941; Kardos László, 1950).¹³

Galamb Ödön könyvében¹⁴ fogalmazza meg saját reagálását. Figyelemre méltó, hogy a verseknek azt a sorát tekinti a legjelentősebbnek, amelyet Hász Erzsébet „gnómának”¹⁵ nevez és középpontba állít: „Ti jók vagytok mindannyian”. Kortársi befogadás gyanánt Kassák véleménye rendkívül nyomatékos. József Attila műveit ciklusként küldi ki Bécsbe, amelyre egyértelmű elutasítás a válasz, egyben pontos megjelölése is annak, milyen vonásai miatt gondolja a Ma mestere megkésettnek, korszerűtlennek. Nem is tartja verseknek a ciklus darabjait. Nem kell „sem prédikálni, se manifesztálni, nem kell imádkozni, sem tömegszónoklatokat tartani”, így hangzik a vélemény, amelyet Erg Ágoston közvetít.¹⁶ Ezzel kijelöli, aláhúzza a mű(vek) életműbéli helyét is. Azt, hogy a poézis fejlődésrendjében határvonalon áll a *Tanítások* vers-együttes. A nyugatos verselési minták után az avantgárd felé fordulás küszöbe ez. Kiemelten az expresszionizmus sokrétegű megnyilvánulása. Legkézenfekvőbb eszmei és formai, dikcióbéli és alakzati rokonaiként már Szabolcsinál, Stoll Bélánál is a Zarathusztra, a Biblia, Walt Whitman tűnik fel. Hász Erzsébet ezeken túl eddig nem szerepeltetett mintákra hívja fel a figyelmet. Például Pázmány Péter *Kalauzára*, ahol az *Előljáró levél*, a kicsúfolás- és jóság- toposz, majd a gyermeki tisztelet, s – a *Halotti Beszédet* is felidéző – por és hamu gondolata egyaránt jelen van. Az utóbbiak nemcsak hasonlóságként, hanem vitatkozó utalásként is szerepelnek: „Por és Istenpor vagyunk.”; „Gyermekeink sem azért vannak, / Hogy tiszteljenek bennünket”.¹⁷

¹¹ Hász Erzsébet, i. m., 168–169, 234-es lábjegyzet.

¹² Hász Erzsébet, i. m., 176–178.

¹³ Vö. JAÖV, III., 76–77.

¹⁴ Galamb Ödön, *Makói évek*, Bp., 1941. (Rövidítve: Galamb Ödön, 1941)

¹⁵ Gnóma (gör.) velős mondás, aranymondás, rövid bölcselő epigramma, emlékvers.

¹⁶ Hász Erzsébet, i. m., 184–185.

¹⁷ I. m., 188–189., vmint a 279.-től 284.-ig terjedő lábjegyzetek.

A jó, a jóság ideáinak hatáskörei különösen gazdagon áradó példatárban jelentkeznek. Köztük az asszociációs tapadások rokonságai szintén joggal merülnek föl. Így a jó, a jóság és szegénység, tisztaság, fáradozás, szenvedés képzetek kapcsolódásaival együtt tűnnek elő. Ady Jóság síró vágyától Juhász Gyulán át Babits A jóság daláig; Móricz Itt csak a jóság segít cím-mondatától a tolsztojánus erkölcsiségig és ennek korabeli elterjedéséig bőséges az affinitásokra való emlékeztetés. Az első világháború szörnyűségei ellenhatásainak változatai közt az expresszionizmus jóság-kultusza százféle. Az idetartozó irodalmi vonatkozások pusztá felsorolása is dúsgazdag. Bányai Kornél, Palasovszky Ödön, Hevesy Iván, Raith Tivadar, Erdélyi József, Szabó Lőrinc műveiben éppoly vezető szerepet játszik a „mindhalálíg jóság”, mint a német expresszionizmusban a *Der Mensch ist gut* gondolata, *O Mensch-sóhajtása* (Stefan George, Franz Werfel, Leonhard Frank stb.). József Attila *Jövendő férjfiainak, az erő és szelídség* képviselőinek megfelelő a *Fegyvertelen világhódítók*, mind a boldogan köszöntött „Ó, ember! Ember! Ember!” felkiáltások alanyai. Az orosz regényirodalom nagyjainál, Tolsztojnál, Dosztojevszkijnél éppúgy felbukkan a Messiás-eszme és elhivatottság, mint a keresztény vallásban.¹⁸

Ezen a ponton, a jóság-elgondolás és expresszionizmus találkozásánál kulcsolódik össze az elsőként kiemelt harmadik olvasat a kötet első nagy fejezetével, s ugyanakkor, együtt, mindkét más nézőpontú vizsgálódással. Ugyancsak ebből és a könyv három nagy részének találkozásából bontakozik ki, válik követhetővé az összegezés, az, hogy a Hász-értekezés egésze mit ad hozzá eddigi József Attila-képünkhöz.

A harmadik olvasat után a továbbiakban sorra veszem a kötet két másik nagy fejezetét a kiemelt szempontból. Tekintetbe véve a részletek gazdagságát, madártávlati nézetek kialakítására törekszem, megfelelő kilátó centrumok megjelölésével.

Az első, esztétikai, érzékletes olvasat esetében nyilvánvaló az a megközelítési lehetőség, amelyet H. R. Jauss „nyitott jelentéselvárások hatása”¹⁹ leírásának nevez. Ilyen nyitott jelentéselvárás a kiválasztott jó, jóság-eszme szó szerinti vagy nem szó szerinti megjelenése a vers-szövegekben. 1. „Az én hittem a földnek melegsége”, amelyet a beszélő szétoszt hallgatói között. 2. „Ti jók vagytok mindannyian” – megismételt állítás, kiegészítve: „Hisz mindnyájan örültök a jónak”. 3. körülírással – „...éljetez úgy és úgy tegyetek, / Hogy ne legyen szükségtel irgalomra / S ne legyen miért irgalmazni nektek.” 4. „...amely kezükkel simogatják gyermekük fejét, / Ugyanavval kifacsarják az érckövekből / A vasat és minden fémeiket.” 5. „vérukkal meg verítékükkel / összekeverik az anyagot, /.../ Elviszik vele a világosságot.” 9. „Isten országát hirdetem néktek.” 14. „Por és Istenpor vagyunk.” 15. „Hiszünk az erő jóságában.” Ezek az említett verseken kívül más darabokban (6, 7, 8, 13) hiányolás, számonkérés, feddés, útmutatás formájában áll középpontban a jóság. Hász Erzsébet több esetben az adott „jó”, „jóság” olyan világirodal-

¹⁸ I. m., jóság-toposz: 188–195., expresszionizmus és jóság-toposz: 195–199., vö. idetartozó lábjegyzetek.

¹⁹ H. R. Jauss, *Horizontszerkezet és dialogicitás*, ford.: Kulcsár-Szabó Zoltán, 319.

mi és kultúrtörténeti hatásait, forrásait jelöli meg, amelyek eddig, s főként ebben a konkrét viszonylatban nem szerepeltek a József Attila-irodalomban. Csak reprezentatív példákat említhetek fel. A 2.-nál Rousseau-n, általában a felvilágosodáson és az expresszionizmuson kívül emlékeztet a platóni, arisztotelészi legfőbb jóra, ezzel összefűződően az eudaimonizmusra, a teológiai summum bonum-ra; felhívja a figyelmet a jóság-etika utópisztikus előfordulásaira Platóntól az expresszionizmusig, a Kant-parafrázisra mint „*das radikale Gute*”-re.²⁰ A 3. versnél az általános újtestamentumi hivatkozásokon belül teljes, tüzetes konkrétsággal idézi fel a Máté evangéliumi reminiscenciák eredeti helyeit.²¹ Az *Üvegöntők*-nél (5.) a „*világosság*”-ra mint a Biblia egyik alapszavára, fogalmára, s ennek átvitt értelmeire hivatkozik a Genezis könyvétől a Jelenések könyvéig, János evangéliumáig.²² A 6., 7., 8., 9., 13., 14., 15. verseknél egyaránt Hász Erzsébet pontos megnevezései jóvoltából precízen nyomon követhetjük a megfelelő bibliai allúziók hivatkozási helyeit. A már szerepelt Jelenések könyvén, János és Máté evangéliumain kívül az Apostolok Cselekedeteivel, Jób Könyvével találkozunk hivatkozásokként.²³ Az evangéliumi misztériumok felmutatása mellett olyan gyakorlati tények elemzése, jelentésbéli összefüggései is felbukkannak, mint amilyen például az üvegablakok, kristályablakok készítése figyelemre méltó technológiai mozzanatainak összefüggése rejtett, hallgatólagos költői megfelelőikkel.²⁴ Az analízisek során a versben megvalósuló költői megoldásoknál a nyelvi, stilisztikai, poétikai, verstani megjelölések egyaránt hajszálpontos helyet és nevet kapnak.

A második olvasásnál, a retrospektív értelmezés során főszerepet kap az 1. sz. 1. sz. megjelenéseinek és burkolt jelenléteinek rendkívül sokfajta versbéli módozata. Fontos kiemelés az, hogy az én itteni exponált szerepénél a szerző megfogalmazza és aláhúzza a megkülönböztetettséget: „*nem egoizmus, exhibicionizmus, megalománia*”, hanem az „*erkölcsi öntudatvállalási program*”, „*szükségképpen (a személyes garancia vagy személyes felelősség okán) egy-személyes feladat egyetlen lehetséges vállalási módja*”.²⁵ Hozzátehetjük: maga az „*én*” személyes névmás háromszor fordul csak elő az egész ciklus folyamán (az „*én hitem*”, „*én akarásom*”, „*én, aki a füvek beszédjét*” – értem –, 1. és 14. vers). A továbbiakban nem is annyira a ragozásoknál, mint inkább a névmás sajátos metamorfózisaiban mutatkozik meg a tanító személyisége. A többes számú alanyok vannak fölényben. „*A beszélő én törekvése mindvégig a 'mi' felé mutat*”. Az „*ők*” különböző csoportjai a „*tanító beszédjét*” címző, megszólító törekvéseinek átkaroló, totális jellege következtében jelennek meg. Hász Erzsébet összegezően, áttekintésként is fölmutatja az énnel ezeket az átalakulásait. Egyrészt a tanító által kijelölt úton, feltételként annak elérésével létrejövő „*mi*” formáját. Másféleként „*a tanítói cél el nem érésének belátásával*”

²⁰ Hász Erzsébet, i. m., 34, 40.

²¹ I. m., 42, 43, 44.

²² I. m., 51, 64, 65.

²³ I. m., 59, 60, 61, 64, 65, 73, 76, 78, 79, 85.

²⁴ I. m., 52., 50. sz. lábjegyzet.

²⁵ I. m., 103–104.

becsületből vállalt 'mi'-t. Ezek egyikében sem tűnik el az én. Végül arra a 'mi'-re mutat, amely a tanítói szerep feladásakor, ezt közvetetten kimondva jelenik meg, s amelyben az én eltűnik²⁶ („...mi, Atyánk, a Te gyerekeid vagyunk.”). Meg kell jegyeznünk, hogy a személyes névmások, s ezeknek megfelelő állítások egymással és egymásban való szerepeinek taglalásakor az értekező próza nehezen követhetővé válik. A szerzőnek az a maximalista törekvése okozza ezt, amelynek nyomán túlzottnak tekinthető a minuciózus árnyalatokat is megidéző aprólékosság, tüzetesség.

A „Ti” megszólítás már átvezet a mű, a versciklus retorikájának kérdéseire. Maga a címadás (*Tanítások*), s a dikció („Ti jók vagytok...”) tétélezi és felmutatja azt, hogy a szövegmondó, az alany, rétor, szónok, láthatatlan pódiumon áll. Hász Erzsébet, mint az eddigiekben, itt is tágasra nyitja a versciklus és a tudománytörténet, filozófia és világirodalom érintkezésének kapuit. Bevezetésként főlemlíti a váteszköltő-modellt, majd a *Himnusszal* és a *Szózattal* való rokonságot, hasonlóan létező retorikai szerkezeteik révén, valláserkölcsi jellegeik nyomán. Az Arisztotelész-féle hármas felosztásban, a tanácsadó beszédhez, Melancthon osztályozása szerint pedig a tanító beszédhez látja közelinek, illetve azonosnak. Felemlíti a Pál apostol leveleinek asszociálását. Felhívja a figyelmet Platón és Szókratész idevágó nézeteire az eszményi szónok meghatározásainál. Már Arisztotelésznél, éppúgy, mint az utóbbi görög bölcseknél, a rétor jellemességének fontosságát emeli ki.²⁷ Hiszen a hallgatóság meggyőzéséhez személyes hitel is szükséges. Ami pedig az érveket illeti, leszögezi: „Nehéz olyan érvfajtát fölkuatni, amelyik hiányoznék ebből az eszköztárból, mint-ha az 'orator fit' szellemében bemutatót tartana a *Tanításokban* beszélő én.” Ezt megállapítja Hász Erzsébet, és gazdag példatárat idéz fel az argumentum ad hominemtől az argumentum ad oculosig.²⁸ Váratlan és meggyőző összefüggéseket tár fel akkor is, amikor a speech-act theory (beszédaktus-elmélet) oldaláról világítja meg a versciklus fontos fordulatait. Többek között a központi gnóma esetében („Ti jók vagytok mindannyian”) találóan mutat arra, hogy ez a kijelentés a John L. Austin-féle értelemben „elhitető beszédcselekvésnek”, illetve „meggyőzésre irányuló szónoki beszédcselekvésnek” is nevezhető. A modalitások szempontjából is figyelemre méltóak a megállapításai. Vizsgálódásait követve felfedezhetjük, hogy József Attila a *Tanítások* minden számozott részében milyen sokféle modalitással mozgósítja közönségét: felszólításokkal, fenyegető kérdésekkel²⁹ („...fontoljátok meg amit mondom”; „...nem vagytok különbek a gyilkosoknál, ...?” 2., 8.).

Rendkívül lényegesnek vélem az idézett fejtegetések után következő alfejezetet.³⁰ Maga a cím megfogalmazása már riasztó absztrakcióként hathat az olvasóra: „2.3. A *Tanítások* gnómájának jóság-eszméje a mű antropológiai értelmezésében”. A látszatot megcáfolja a címet követő szöveg. Igaz, csak nagyon figyelmes, elemző olvasás után és alapján vélhetjük úgy, hogy ez az

²⁶ I. m., 105, 107.

²⁷ I. m., 109, 111–130.

²⁸ I. m., 133.

²⁹ I. m., 132., vö. 134–145.

³⁰ I. m., Második olvasás 2.3, 134–163.

értekezés legoldottabb, legoldhatóbb részlete. A kijelentés igazolásának kezdetekor – lehet, hogy profán, mindenesetre esetleg váratlan módon – visszatérünk a Tanítások legismertebb, s talán legegyszerűbb forrásához, az 1923-as Galamb Ödön-levélhez, annak is egy bizonyos részéhez:³¹

„Mikor ezekhez a Tani(sic!)tásokhoz hozzáfogtam, az lebegett a szemem előtt, hogy ha egy rablógyilkosnak azt mondom – nagy melegséggel, ami az interpretátor dolga – ‘Te jó vagy’, akkor ez föltétlenül olyan szuggesztív hatással van rá, hogy minden ‘természetellenes’ rosszság és ‘esetleges’ dac, vagy kegyetlenség kihullik belőle. Mert lehetetlen, hogy ez, amit a legkevésbé sem várt, meg ne döbbsen befelé.”

Hozzáteszi:

„Természetes, hogy ez a hatás rövid ideig tart; embere válogatja.”

Majd visszafordul az eredeti biztonságérzetéhez.

„Hanem az bizonyos, hogy ezt többé elfelejteni nem fogja, legföljebb időnként megfeledkezik róla.”

Ezek után ennél a fajta hatásnál a korabeli irányzatoknak megfelelően föl- említi az aktivizmus fogalmát („Így tehát látszatra az aktivizmushoz jutunk el.). Fölemlíti a fogalmat, de el is veti.

„Azonban ez sokkal több az aktivizmusnál, mert evvel nem valami tette vagy bármire akarom rábi(sic!)rni, hanem az ember eddig ‘magába-tudott’ lényegét akarom megváltoztatni.”

Ha csak eddig jutunk el, akkor is – ma – ugyancsak kézenfekvő, hogy a költő kifejezett szándékánál a beszédaktus-elmélet által megnevezett beszédcselkvések tipikus formáira, perlokúciós és illokúciós aspektusokra asszociáljunk. De József Attila tovább megy. Zárójelben, ám nem kisebb hangsúllyal folytatja, megokolja szándékát.

(Azért tettem ezt a jelzőt idézőjelbe, mert én föltétlenül bízom az emberben és olyannak tartom – még pedig hitből és meggyőződésből, amilyennek a Tani[sic!]tásaimban megmutatkozik. A ciklusnak ez csak elenyésző kis része, tehát remélhető, hogy az egész eddig nem ismert vagy félreismert embert ‘lényegében’ megmutatom.)³²

Ezekhez a kijelentésekhez hangzásban hasonlóként fölrémlik ugyanennek a szövegnek egy másik helye. Mintha megismételné ezt a szándékát. De nem. Nem ugyanarról az elhatározásról szól később, csak a mondanivaló megfogalmazásának hangzása mutat analógiát.

„...Makón már elmondtam, hogy én az Istent új és igazi valójában fogom megmutatni.”³³

Most akkor a „félreismert ember” vagy az Isten „új és igazi” megmutatásáról van szó? Esetleg mind a kettőről? Mindenesetre, az idézett levél tanúsága

³¹ Rövidítve: GÖL. i. h. – vö. a recenzió kezdete.

³² József Attila az itt kinyitott zárójelet nem zárja be. (Bízhatunk a 2006-os, itt is Stoll sajtó alá rendezésben.) A továbbiakban újabb zárójeleket nyit ki és zár be.

³³ Az első kijelentés a JAL 44., a második pedig a JAL 45. oldalán található. A két jóslatszerűen fogalmazott terv nem azonos. Előbb az ember, utóbb az Isten igaz valójáról van szó. Az „ember” igaz valójáról beszélve, nyilvánvaló, hogy az „ember” szó, fogalom antropológiai értelemben van jelen.

szerint József Attila a *Tanításokkal* tanítani, hatni – sőt: hatásával, hatása nyomán változtatni, megváltoztatni akar.³⁴

Leegyszerűsítve: szavaival cselekedni szándékozik. Ez maga a „speech-act” theory³⁵ (beszéd-cselekvés) elmélet lényege.

E látszólagos kitérő nyomán, visszafordulva a Hász-könyvhöz, hivatkozunk arra a korábban említett vonatkozás-sorozatra, amely már a retorikai fejtegetésnél (2.2 alfejezet) is helyet kap. Eszerint, a 2. vers első két sora „jószág-állítás”, illetve „rosszaság-tagadás”.

Ti jók vagytok mindannyian,
Miért csinálnátok hát a rosszat?

A szónoklattan nézőpontjából „a pátosz emocionális felhívó jellege” mellett „a racionális apellativitás”, s így a „cicerói” „*movere et docere*” funkció is megvalósul. A költői minőség révén ugyanakkor a horatiuszi „*delectare*” is érvényesül. A gnóma egyszerű kijelentő mondat, amely „illokucióként elhithető beszédcselekvés”, a második sor és az ezt követő verssorok pedig a kijelentés „perlokúciós jelentőségét” hangsúlyozzák, amennyiben a hallgatóságnak mindezt „nemcsak el kell hinnie, hanem ez által erkölcsileg meg is kell változnia”, ha a költői szavak igazán hatásosak (kiemelések tőlem: Sz. K.). Hász itt a „szónoki cselekvés” kifejezést használja, vagyis a retorikai és beszédcselekvési látószög mintegy egymásba simul.³⁶ Az értekezés megszerkesztettségében az eddig szerepeltetett nézeteken kívül, hierarchikusan újabb alárendeléssel külön tárgyalásként találkozunk John L. Austin és a József Attila-versciklus összefüggés-látásával: „2.3.1. A gnóma értelmezése John L. Austin *Tetten ért szavak* című műve alapján”.³⁷

Egyáltalán nem biztos, hogy a kiemelt két sor, szónoki kijelentés egyetértés hatását kelti az olvasókban, hallgatókban. Kiválthat kétségbevonást, „türelmetlen kézlegyintést” vagy „cinikus mosolyt”.³⁸ Ezt a fajta fogadtatást Hász Erzsébet nem, nemcsak elméleti alapon állítja, hanem hivatkozik a

³⁴ Változtatni, a sokat idézett Rilke-versbefejezés értelmében: „*Változtasd meg életed!*” Azaz nem ő, a vers, a költő változtat, hanem csak arra indít, hogy az ember önmaga változtassa meg életét. Élete változtatásához pedig élet-vezetését, szokásait stb.: önmagát kell megváltoztatnia (vö. *Archaikus Apolló torzó*, ford.: Tóth Árpád). Ez a mű/művészet hatására végbemenő változás hasonlónak, netán azonosnak tekinthető a katarissal, a szó arisztotelészi értelmében. Vö. gör. Catharsis: erkölcsi megtisztulás; a tragédia folyamán a főhősben és a nézőben bekövetkező megrendült, emelkedett, megtisztult lelki állapot.

³⁵ A beszédaktus-elmélet és alapfogalmai: *illukúció, lokúció, perlokúció, performatív, konstatív*. Vö. John L. Austin, *How to do things with words*, The William James Lectures delivered at Harvard University in 1955. Magyarul: *Tetten ért szavak*, ford.: Pléh Csaba, Bp., Akadémiai Kiadó, 1990. Az elméletéről magyarul, először: Kálmán C. György, *Az irodalom mint beszédaktus*, Bp., Akadémiai Kiadó, 1990.

³⁶ Hász Erzsébet, i. m., 131. Retorika és beszédaktus-elmélet összefüggései külön tárgyalást kívánnak, itt erre nem térünk ki. Szakirodalom: Lenny Clapp, *The Rhetorical Relations Approach to Indirect Speech Acts*. Problems and Prospects, Pragmatics et Cognition 17:1. (2009).

³⁷ I. m., 134., 134–145.

³⁸ I. m., 134.

saját, „*olvasói tapasztalatán*” túl biblioterápiás³⁹ praxisának sokéves tapasztalatára is. Beszédaktusként ez, a második vers első sora „*performatív*”, azaz meggyőzni, valamire rábírní akarja a megszólítottakat. Olyan etikai kijelentés, amelynek célja az „*elhitetés, amely a megszólítottak erkölcsi, lelki önmegítélésére vonatkozik*”.⁴⁰ Retorikus mivoltában minden bizonnyal „*érzelmeket akar kiváltani a meggyőzés érdekében*”, „*ha pedig a meggyőzés sikeres, akkor a következmény a magatartás megváltozása lesz*”.⁴¹ De vajon sikeres-e a meggyőzés? Nem biztos. A szónoklat hatásossága függ a megnyilatkozó jellemétől, a beszélő emberi hitelétől is. Megfelelő személyeknek kell lennie, vagyis érintkezik a klasszikus retorika *vir bonus* követelményével. De ez sem elég. A rétornak hinnie kell abban, amit mond, tehát magában foglalja: hiszek abban, hogy „*jók vagytok mindannyian*”.⁴² Ezenkívül nagyon fontos a kijelentés előadásmódja (*pronuntiatio, actio*), a retorikában ez a szónok öt feladatának egyike. Cicero szerint a legfontosabb. Demoszthéneszre hivatkozik.⁴³ József Attila a Galamb Ödönnek írt levelében mintegy rendezői utasítást is ad „*nagy melegséggel*”. Vagyis, fő az, hogy szuggesztív legyen. „*Ha a jóság-mondás felszólító módban lenne, akkor egyszerű egyértelműséggel performatívna kellene tekintenünk*.”⁴⁴ De – s ez Hász fejtegetésének aláhúzott meghatározó momentuma – ez a mondat „*felszólító módban elvesztené minden feszültségét, semmiben sem különbözne*” a pedagógiában elhangzó, hasonló mondatoktól. Ez a feszültség abból adódik, hogy kérdés marad. Ez a perlokúció akkor is perlokúció marad, ha a meggyőzés *nem sikeres*. „*Megpróbáltam rávenni őket, ...hogy higgyék el, jók, alkotó hősök, de csak annyira jutottunk, hogy mi mind jó szándékú gyermekei vagyunk az Atyának*”. Ekként fogalmazhatnánk meg Austin példája nyomán a *Tanítások* 1–9. és 13–15. részeinek perlokúciós céljait és perlokúciós következményeit⁴⁵ (kiemelések tőlem: Sz. K.). József Attilánál ez a jóságmondás – mivel célja nem érhető el nem verbális eszközökkel – „*inkább illokúciós aktusnak tekintendő*”. Ezért hiába van benne a mű retorikus jellegében a meggyőzés, maga a gnóma *nem* meggyőzési célú perlokúció, hanem pusztán egy – a későbbi érvelés alapját képező – illokúció (egy searle-i asszertívum⁴⁶), amelynek az illokúciós erejét az előadásmód, a szuggesztivitás nagymértékben növelheti.⁴⁷

A gnóma, „*a szuggesztivitás érdekében jelen idejű, de a jövőre vonatkozik, 'jóslat'*”, „*a remény és a lemondás között választ, ez az ő befogadói opciója*.”

³⁹ I. m., 135. 149. lábjegyzet.

⁴⁰ I. m., 135–136., 150. sz. lábjegyzet.

⁴¹ I. m., 137.

⁴² I. m., 137–138.

⁴³ I. m., 138.

⁴⁴ I. m., 138., 157. lábjegyzet.

⁴⁵ I. m., 139.

⁴⁶ I. m., 140. Vö. a beszédaktus-elmélet másik alapvető szerzőjének nézeteit, könyveit. Searle, John R., *Meaning and speech acts*, 1962; *Speech acts. An essay in the philosophy of language*, London, Cambridge U. P., 1974; Kálmán C. György, i. m., 168.

⁴⁷ I. m., 140. Hivatkozások Austin i. m.-nek 113, 120, 131, 134. oldalaira.

Konstitutív alakú feszültségforrásként működő költői eszköz.”⁴⁸ Rejtetten jövő idejű, kvázi-konstatív jellegű. A gnóma hatás-következménye a hallgató/olvasó jóakarató döntésére van bízva.⁴⁹

Az előbbihez hasonlóan idézzük az al-alfejezet címét szó szerint: „2.3.2. Az ember jóság-öntudata a Tanítások-ban, különös tekintettel a 'Ti jók vagytok mindannyian' verssorra”.⁵⁰ Fontosnak véljük azt, hogy hangsúlyosan hivatkozunk az alfejezet indító gondolatára, egy Gadamer-idézetre. „A remény létezése Aiszkhülosz Prométheusza óta oly nyilvánvaló sajátossága az emberi tapasztalatnak, hogy antropológiai jelentőségét látva, egyoldalúnak kell tekintenünk azt az elvet, amely egyedül a megismerés teljesítményének teleologikus mércéjét érvényesíti”⁵¹ (Kiemelés tőlem: Sz. K.). Hász arra hívja fel a figyelmet, hogy nem a jó és rossz kettősségével találkozunk, hanem a jó uralkodó jellegének hangsúlyozásával. „A rábeszélés a jóságra, a jóság-öntudat kialakítása természetesen növeli a rossz, a bűn legyőzésének esélyét.” A versciklusban a bűnösök elmarasztalása mérsékelt, a bűnök megnevezése hiányzik, a jó jelenléte túlsúlyban van a rosszhoz képest.⁵² Ez érintkezik a szókratészi tanítással, de eltér tőle. József Attila nem bizonyos erényeket akar kialakítani, hanem magát a jóságot (kiemelés tőlem: Sz. K.).⁵³ A Tanítások 9. része utáni hiátus, majd hangnembváltás (13., 14., 15.⁵⁴) oka úgy tűnik, mint ha a platóni visszatérés lenne. Vö. Platón: A „szónoki művészet... a lelkek irányítása beszédek révén”. A lelket bizonyos 'ráolvasásokkal' kell ápolni, „s ezek a ráolvasások a szép beszédek”. Szintén Platón szerint „a jót csináló a jó ember”. A helyes cselekvést és a boldogságot biztosító tudomány 'csak az az egy, ami a jóra és a rosszra vonatkozik'; „minden cselekvésünk célja a jó”.⁵⁵ Mindez megegyezik a Tanítások eszméivel, de lényeges különbség is megmutatkozik. A versciklus a rossz problémáját nem veti föl, és ezért megoldást sem keres rá. József Attilánál „a jóság-állítás a jóvá válásra buzdít, a jóság bensővé tételére, hitbéli elsajátítására sarkall”, a „jósándok döntő mozzanatával operál” (kiemelések tőlem: Sz. K.). L. 2. „Ti jók vagytok mindannyian”; 15. „Hiszünk az erő jósándokában”. Ha megnevezné a bűnt, az már vád lenne, de József Attila tanítója nem vádol, inkább megbocsát.⁵⁶ Amit kidomborít: „Mindannyian

⁴⁸ I. m., 142, 168. lábjegyzet; Austin, i. m., 133.

⁴⁹ I. m., 145.

⁵⁰ I. m., 146.

⁵¹ Hans-Georg Gadamer, *Igazság és módszer. Egy filozófiai hermeneutika vázlata*, ford., utószó Bonyhai Gábor, Gondolat, Budapest, 1984, 245. Idézi Hász Erzsébet, i. m., 146., vmint 173. lábjegyzet.

⁵² Hász, i. m., 146–147.

⁵³ I. m., 148.

⁵⁴ 13. „Mikor raktok parazsakat / Már-máron látó szemetekbe,”; 14. „Bölcs, vén könyvekben áll, hogy por vagyunk.”; 15. „Ha már nagyon kell imádkozni, / Imádkozzunk:”

⁵⁵ I. m., 148, 149, 150, 151. Platón, *Phaidrosz, Khármidész, Gorgiász, Állam*. Vö. 179–192. lábjegyzetek.

⁵⁶ József Attila már eleve, a versciklus gondolatának megfogánásakor a megbocsátásból indul ki. „Mikor ezekhez a Tanításokhoz hozzáfogtam, az lebegett szemem előtt, hogy ha egy rablógylkosnak azt mondom -...- 'Te jó vagy', akkor... ez olyan szuggesztív hatással van rá,

és egyformán / Testvéreim vagytok.”⁵⁷ Nincs szó a rossz természetéről, eredetéről, hanem „a rossz, a bűn gyakorlati megszüntetéséről”. Az elfáradás áll legközelebb a meg nem nevezett bűnhöz mint a *malum metaphysicum* egy esete. „A bűn oka az ember végessége”, vö. 15. vers:

„Most mégis megfáradván

Dicséreteddel aratunk új erőt”

Az én az egész versciklusban a tanító, beszélő, rokon a szónokkal, a néptanítóval és a költővel, aki a művészet erejével akar és tud hatni. Nemcsak a poéta alkotómunkája alakíthat így, hanem a jövődő férjijai s az üvegöntők is. Mindegyik jövőépítő, világosság-hozó alkotás cselekvő alanya.⁵⁸ S ez az alkotói működés „legalábbis megengedi a paradicsomi ártatlanság, büntelenség állapotát”.⁵⁹

Hász Erzsébet a Tanításokban mindezen belül és túl kiemeli a hit alapvető szerepét. A hitét, olyan értelemben, mint amilyenben a Biblia tételezi, de egyben olyan felfogásban is, mint amilyen a scheleri hit-evidencia,⁶⁰ avagy Karl Jaspers hit-konceptiója. E legutóbb említett filozófus „a hitet a nihilizmussal állítja szembe, a hitet átfogóbbnak tartja, mint a ‘valamiben hívést’, mert az csalóka tartalom is lehet”. „Ehelyett a hitet az embert általánosan betöltőnek és mozgatónak tartja, ami az emberben lévő alap, és ami összeköti az embert a lét eredetével, Istennel, s aminek ellentéte, a hitetlenség, a nihilizmus szintén benne van az emberben.”⁶¹ Hász úgy látja, hogy ez az álláspont alátámasztja a hitnek a Tanításokban játszott kardinális szerepét. Hozzáteszi: „A jóság-öntudat nem olyan tartalom, amelyben csalódní lehet, mivel az embernek, a Tanítások hallgatójának opcióján múlik, hogy elfogadva megvalósul-e.”⁶² Mindezek alapján az a felfogása, hogy a versciklus jó-rossz problematikájára sajátos esztétikai választ ad. S ez a válasz „nem azonosítható valamely teológiai vagy filozófiai irányzattal, nem illusztrációja valamely gondolatrendszernek”, „nem is új gondolati alapvetést megalkotó filozófiai tanköltemény, mint például Parmenidészé, hanem a művészetben, a művészettel hozza tudomásunkra a választ, amit a jó és rossz kérdésére ad.” (kiemelés tőlem: Sz. K.).⁶³ Ennek a tapasztalatnak és meggyőződésnek más nézőpontból, lényegében azonos változata az, amelyet Horváth Kornélia így fogalmaz meg: „A költői kép és a mű igazságát nem lehet bizonyítani: a költészetben megtörténik, ‘elöjñ’ az igazság.”⁶⁴

hogy minden... rosszóság... kihull belőle.” GÖL. i. h., vö. 36–37. Hasonlóképpen a megbo csátás, megengedő magatartás fejeződik ki a 2. vers utolsó két sorában: „Nem sánta az, aki / Együtt lelkendezik a csúszkálókkal.” Ugyanott elhamarkodottnak tartja még azt is, ha valaki úgy véli: „nem rossz az, aki együtt örül a rosszakkal”. 36.

⁵⁷ I. m., 151, 153, 154, 155, 156.

⁵⁸ I. m., 156–157 és a lábjegyzetek.

⁵⁹ I. m., 157.

⁶⁰ I. m., 158, Hit: Magyar Katolikus Lexikon (MKL), Max Scheler, I. 210. lábjegyzet.

⁶¹ Karl Jaspers, *Vom Ursprung und Zeit der Geschichte*, Piper, München, 1988, 268.

⁶² Hász, i. m., 159.

⁶³ I. m., 159.

⁶⁴ Horváth Kornélia, *Metafora és költői nyelv*, 95. Idézi Hász, i. m., 155., 202. lábjegyzet.

Mindezek után a második olvasás utolsó al-alféjzetében újabb nézőpontot vezet be a szerző. Egy „*lefordíthatatlan magyar terminus*”-nak nevezi ezt az aspektust, Németh G. Béla nyomán.⁶⁵ Ez a terminusz technikusz poétikai jellegű, az „istenesség” fogalma.

Mit jelent, hogy határozható meg az irodalomtörténetünkben alkalmazott „istenesség” kifejezés? Elég például Berzsenyi vagy Ady „istenes” verseire gondolnunk.⁶⁶ Hász Németh G. Béla szakszerű kérdésfeltevéseiből, válaszaiból indul ki. Eszerint József Attila „*korai korszakában teljesen elmosódott karakterű kereszténységet, bizonytalan körvonalú szociálszентimentális vallásosságot hoz magával*”. Az értekező tovább folytatja az egyetértő idézést: „*Az 'istenes' valóban hazai terminus, mely lefordíthatatlan.*” Körülírással közelíti a definiálást. Az istenes „*nem azonos az 'istenkereső'-vel, de az 'istentagadó'-val sem. Benne van a szakadár, a reformer, a viaskodó, az ateista vagy a megtérő is.*”⁶⁷ Hász Erzsébet a Galamb Ödönnek írt levélre utal, József Attila költői programjára: Isten „*új és igaz valójában*” költői megmutatására. Aláhúzza a már kiemelt kitételeket: „*ezt én erős hittel hiszem*”; illetve: ez „*összefügg szervesen az Isten-hittel*”⁶⁸ (kiemelések tőlem: Sz. K.). Majd párhuzamba állítja József Attila lírikusi felfogását Ady vallomásával: „*nem ismerek szebb szabadgondolkozást, mint az Istennel való nyugtalan és kritikus foglalkozást.*”⁶⁹ Mind a két költőnél „*szabad művészi istenkérés*”-t lát. A *Tanítások* esetében ezen belül fontos és pontos distinkciókkal él. E szerint, a versciklus istenessége „*már nem a keresőé*”, hanem a prédikátoré. De nem akármilyen prédikátoré, hanem „*a hitben élő prédikátoré*”⁷⁰ (kiemelés tőlem: Sz. K.).⁷¹

A *Tanításokról* írott könyv a József Attila-irodalom gyarapítása. Hász Erzsébet impozáns disszertációja mit ad hozzá a nagy költő eddig felrajzolt, festett, írott portréjához? Látszólag a kötet végére tartogatott utolsó alfejezet (3.3. *A Tanítások harmadik olvasatának zárlata: az istenesség*) s az *Összefoglalás* árulja el, adja elő, mi volt a szerző szándéka, s mit tudott ebből megvalósítani. Valójában Hász eredeti kérdései és válasza a dolgot indulásától befejezéséig

⁶⁵ Németh G. Béla, *Petőfi – Ady – József Attila? A Dunánál: tanulmányok József Attiláról*, szerk. Tasi József, Gloria, Kolozsvár, 1995, 107, 108.

⁶⁶ Nem minden irodalomtörténész alkalmazza ezt a jelzőt. Pl. N. Horváth Béla ehelyett „*isten-versekről*”, „*Isten-élményről*”, „*Isten-képzetről*” beszél. L. N. Horváth Béla, *A líra logikája. József Attila*, Budapest, Akadémiai, 2008, 46, 54. Idézi Hász, i. m., 243. és 452. lábjegyzet.

⁶⁷ Németh G. Béla, i. h., Hász, i. m., 159–160.

⁶⁸ Vö. GÖL, i. h.-ek.

⁶⁹ Ady Endre, *Az Isten az irodalomban*, Nyugat, 1910/4. l. 3.; Hász, i. m., 160.

⁷⁰ l. m., 161.

⁷¹ A *Megértés, értelmezés, alkalmazás* egésze egy rendkívül alaposan elkészített, előadott írásmű. Erényeiből fakadnak hibái. Ez az elmarasztalhatóság abban jelentkezik, hogy dokumentációjában, maximalizmusában olyan alaposáig megy el, amely már olvashatóságánál gátat jelenthet. Nagy mennyiségű, tüzetes információkat tömörítő lábjegyzetei sokszor önmagukban, valamint önmagukon belül is mintegy lábjegyzetek a négyzeten, lábjegyzeteken belül is újabb jegyzetek keletkeznek, „*mini-esszéknek*” nevezném ezeket. Nem könnyítik meg az olvasó, a befogadó szellemi munkáját.

jelen vannak.⁷² Az első olvasástól a harmadikig; a bevezetéstől, sőt a mottóktól kezdődően a konklúzióig nyíltan megfogalmazódnak, s még magaszerűbben bűvópatakként léteznek. Hol a gondolatok, elemzések mélyén, hol felszínre bukkanva találkozunk ezekkel, egyéni téziseivel.⁷³ Tehát hoz-e valami újat, ha igen, mi az?

Úgy vélem, két alapvetően eredeti kérdés, eredeti válasz rejlik a fejtegetések egészében. Az egyik: filozófiai-poétikai, a másik: poétikai, irodalomelméleti természetű. Hász Erzsébet arra keresi és találja meg a választ: a fiatal József Attila versciklusa nyomán mennyire egybeolvad a személyiség életfilozófiája költői megoldásai, vívmányai határaival, határtalanságaival. Másfelől az „istenesség” költői mivoltának konkrét és elvont értelmezésének is eklatáns példáját mutatja föl. Sokrétű irodalomtörténeti és irodalomelméleti munkával gazdagodtunk.

Széles Klára

⁷² Már az első olvasás nagy fejezetében, mintegy előrevetítésként találkozhatunk a *Tanítások* interpretációjának lényegével: Hász, i. m., 72.; az első nagy fejezet zárlataként ismét rövid előrepillantó összegezést találhatunk, i. m., 93. A második olvasásnál szintén egyféle konklúziót előlegez meg a szerző: „a *Tanítások* – úgy is, mint torzó – eredeti célkitűzését tekintve (*‘Ti jók vagytok mindannyian’*) csak félsiker, hiszen a jók boldog közössége helyett a jó szándékúak vállalt közösségét hozza létre a tanítói szerepet és az addig beszélő ént egyaránt eltüntető 15. rész: *‘S mi Atyánk a Te gyerekeid vagyunk./ Hiszünk az erő jószándokában’*. Azonban ez a félsiker tekinthető az Isten országa kettős temporalitásában az egyetlen elérhető eredménynek.” Hász, i. m., 107. Szintén a második olvasáson belül átfogó, szintetikus megfogalmazás áll előtűnk. A „jóság-tan, s az ehhez tartozó rossz problematika viszonyában... nem elméleti megoldásra törekszik, hanem a művészet általi gyakorlati célt, retotikus meggyőzési célkitűzést igyekszik elérni.” i. m., 155. Hosszabban: uo. 155–163. A harmadik olvasásnál a kifejezetten összegező alfejezeteket megelőzve ismét a gnóma áll középpontban.

⁷³ Vö. példaként: mintegy előrevetett, közrevetett fejtegetések